

KENYERES ISTVÁN

A TEMESVÁRI UDVARBÍRÓ UTASÍTÁSA

(1552)

Adalékok az 1551/52. évi temesvári és temesközi eseményekhez

A kora újkori várbirtokok, uradalmak igazgatásának és gazdálkodásának legfontosabb tisztviselője az udvarbíró, latinul *provisor* volt. Az udvarbíró feladatait a számukra kiadott utasítások tartalmazzák, ezek közül — elsősorban a múlt század végén, illetve a XX. század elején — többet is publikáltak történészeink, különösen a Magyar Gazdaságtörténeti Szemle, a Magyar Történelmi Tár, illetve Történelmi Tár hasábjain. A kiadott utasítások jelentős része magánföldesúri udvarbíráknak szól, és főképp XVII. századbeliek. Ezeket a forrásokat elsősorban gazdaságtörténeti kutatásokban használták fel, hiszen az udvarbíró ténylegesen a váruralom gazdasági vezetését látta el, azonban, különösen a kamarai birtokok provizorainak szóló utasítások, több kormányzat- és hadtörténeti vonatkozású adatot is szolgáltatnak. Különösen vonatkozik ez a végvárrakra, melyek ellátásában kiemelkedő szerepet játszottak az udvarbírák, mégis a szakirodalomban meglehetősen kevés hangsúlyt kap az általuk betöltött funkció, illetve az ahhoz kapcsolódó tevékenység: a végvárak birtokainak igazgatása és gazdálkodása.¹ A provizori utasítások tehát nem csupán a gazdaságtörténet számára jelentenek elsőrendű forrásokat, hanem a had- és kormányzattörténet számára is fontos adatokat szolgáltatnak. Itt kívánom megjegyezni, hogy manapság is a fent említett, közel száz éve

1 A végvárak gazdálkodására általában l. *Szegő Pál*: Végváraink szervezete a török betelepítésétől a tizenöt éves háború kezdetéig (1541–1593). Bp., 1911. 211–246. p.; *Szántó Imre*: A végvári rendszer és fénykora Magyarországon 1541–1593. Bp., 1980. 73–91. p. A várbirtokok igazgatására l. *Ember Győző*: Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig. Bp., 1946. (a továbbiakban *Ember*, 1946.) 261–267. p. Az egyes végvárak gazdálkodásával kapcsolatban gyakorlatilag csak Eger várát illetően rendelkezünk behatóbb ismeretekkel, elsősorban Rúzsás Lajos és Sugár István munkái révén. Vö.: *Rúzsás Lajos*: Az egri vár gazdálkodása a XVI. században. Bp., 1939. (a továbbiakban *Rúzsás*, 1939.); *Sugár István*: Az egri vár 1594/95. évi számadása. In: *Archivum*, 5. sz. Eger, 1975. 5–39. p., 6. sz. Eger, 1977. 5–49. p.; *Uő*: Az egri vár gazdálkodása a XVI. század végén. In: *Magyarországi végvárak a XVI–XVII. században*. Szerk.: Bodó Sándor és Szabó Jolán. Eger, 1983. (*Studia Agriensia* 3.) 147–153. p.; *Uő*: Az egri vár gazdasági, adminisztrációs és katonai szervezete. In: *Agria (Annales Musci Agriensis)* XXIX–XXX. (1993–1994) köt. Eger, 1994. 67–101. p.

publikált forrásokat használják fel, holott nagy számban maradtak fenn publikálatlan kapitányi², udvarbíró utasítások a XVI–XVII. századból³, ezen források összegyűjtése és szisztematikus megjelentetése nagy szolgálatot tehet a hazai történettudományak.

A temesvári udvarbíró alább közlésre kerülő utasítása több szempontból is érdeklődésre tarthat számot. A forrás keletkezésének körülményei és annak tartalma is számos, eddig megválaszolatlan kérdésre ad választ, elsősorban az 1551/52. évi temesközi eseményekkel, valamint az Erdélyt átvevő Habsburg-adminisztráció szándékaival kapcsolatban, ugyanakkor gazdaságtörténeiszek számára is figyelemre méltó adatokat szolgáltat.

Temesvár szerepe a XVI. század közepén

A Temesköznek és központjának, Temesvárnak már a XV. század második felétől kezdve kiemelt jelentősége volt Magyarország déli határainak védelmében. Temesvár volt a székhelye az I. Mátyás által 1479-ben megszervezett déli védelmi rendszer egyik főparancsnokának, az alsó részek főkapitányának (*supremus capitaneus partium regni Hungariae inferiorum*), aki egyben a temesi ispáni címet is viselte. A főkapitány és ispán kettős funkciót töltött be, egyrészt ő volt a temesközi hat vármegye (Temes, Keve, Torontál, Krassó, Arad és Csanád), valamint több szomszédos vármegye (Bodrog, Bács, Csongrád, Békés, Zaránd és Bihar), illetve időnként még a Dráva–Száva közti Pozsega, Szerém és Valkó megyék vezetője, ugyanakkor mint főkapitány (tekintélyes létszámú bandériumán kívül) ő rendelkezett ezen megyék nemesi felkelésével, valamint az itteni királyi várak katonaságával. Mohács után hol I. János, hol I. Ferdinánd pártján álló főurak töltötték be a fenti tisztségeket, majd 1533-tól a Szapolyai-párti Petrovics Péter lett a temesi ispán. 1551 nyarán Báthori András Petrovicsától vette át Temesvárt (valamint Lippát, Becsét, Becskereket) Ferdinánd király számára. Az utolsó temesi ispán, Losonczy István 1551 augusztusában érkezett Temesvárra, és még ugyanezen év őszén sikeresen meg is védte Szokollu Mehmed beglerbég csapataival szemben.

2 A korszakban több kamarai birtokon is összevonták a kapitányi és udvarbírói tisztségeket, ilyenkor a várkapitány töltötte be mindkét funkciót, tehát ő állt az uradalom gazdaságirányításának élén. Ebből következik, hogy a gazdaságtörténeiszek nem hagyhatják figyelmen kívül a kapitányi utasításokat sem.

3 Különösen: Magyar Országos Levéltár (= MOI.) E 136 Magyar Kincstári Levéltárak, Magyar Kamara Archívuma (= MKA) Diversae instructiones.

Losonczi a temesi ispánság mellé megkapta az alsó részek főkapitányi címét is. Az 1552. évi török ostrom már sikerrel járt, és a várat hősiességgel védte, majd feladta a kényes Losonczi és katonáit Ahmed pasa hitszegő módon felkoncoltatta. Ezzel Temesvár és a Temesköz több mint 150 évre török fennhatóság alá került.⁴

A forrás keletkezésének időpontja és körülményei

Temesvár Ferdinánd részére való átadása után kinevezendő udvarbírónak ebben a katonailag, politikailag kényes időszakban kellett volna feladatait ellátni, a kulcsfontosságú vár katonaságának szükségleteiről gondoskodni. A feladatkörét tartalmazó utasítást vizsgálva első pillantásra is több probléma merül fel, ugyanis a forrás nincs datálva, és a provizor, valamint a temesi ispán nevének helyét egyaránt üresen hagyták. Maga az irat tulajdonképpen egy utasítás tisztázata, a nevek helyét úgy hagyták üresen, hogy oda bármikor be lehessen írni a kinevezendő provizor, illetve ispán nevét.

Különösen ez utóbbi szembeötlő, hiszen közismerten Losonczi István töltötte be ezt a tiszteket. Így első pillantásra adott lenne a forrás keletkezésének *ante quem*-je, azonban itt rögtön szembe találkozzunk egy másik problémával: Losonczi temesi ispáni és az alsó részek főkapitányi kinevezésének időpontjával. A szakirodalom eddig még nem tisztázta annak okát, hogy Losonczi tulajdonképpen miért nevezték ki kétszer egymás után is temesi ispának, először 1551. nyár végén, majd 1552. áprilisában? Az első dátum tulajdonképpen egy, Horváth Mihály által a Brüsszeli Okmánytárban publikált iraton alapul, mely szerint Losonczi 1551. ok-

4 Temesvár szerepére és az alsó részek főkapitányságára l.: *Fenyvesi László*: A temesköziszfőrénységi végvárvidék funkcióváltozásai (1365–1718). (a továbbiakban *Fenyvesi*, 1993.) In: *Végvárak és régiók a XVI–XVII. században*. Szerk.: Peteresák Tivadar és Szabó Jolán. Eger, 1993. (Studia Agriensia 14.) 235–287. p.; *Pálffy Géza*: A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig. In: *Történelmi Szemle*, 33. (1996) 2–3. sz. 170–171. p., 185. p.; *Uő*: Védelmi övezetek a Tiszától keletre a XVI. században. (a továbbiakban *Pálffy*, 1996.) In: *In memoriam Barta Gábor*. Tanulmányok Barta Gábor emlékére. Szerk.: Lengvári István. Pécs, 1996. (a továbbiakban *Barta emlékkönyv*) 209–227. p. Temesvár 1551. és 1552. évi ostromára l. *Czímer Károly*: Temesvár megvétele. 1551–1552. Bp., 1893. (a továbbiakban *Czímer*, 1893.); *Szántó Imre*: A török 1551. évi őszi hadjárata a Temes-vidék és a Maros-völgy meghódítására. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, Új foly. 19. (1972) 1. sz. 73–98. p.; *Uő*: A Temes-vidék és a Maros-völgy várainak török uralom alá jutása 1552-ben. In: *Századok*, 105. (1971) 1. sz. 16–56. p. (a továbbiakban *Szántó*, 1971.); *Uő*: Küzdelem a török terjeszkedés ellen Magyarországon. Az 1551–52. évi várháborúk. Bp., 1985. (a továbbiakban *Szántó*, 1985.).

tóber 18-án kelt, Szokollu Mehmedhez intézett levelében „*Span und Graff zu Tamanschwar, auch der Niderlanden jn Hungern Obrister Haubtman*”-nak titulálta magát.⁵ Tény, hogy Losonczi ekkor már valóban maga állt Temesvár élén. A Bernardo Aldana magyarországi működéséről szóló emlékirat⁶ szerint Báthori András országos főkapitány 1551. augusztus végén bízta a várat Losonczira. Forgách Ferenc szerint pedig Losonczi csak október közepén vette gondjaiba Temesvárt, mégpedig I. Ferdinánd döntéséig ideiglenes jelleggel.⁷ Minden bizonnyal arról lehetett szó, hogy Losonczi — a hadi helyzetre való tekintettel — csak ideiglenesen bízták meg a temesi ispánsággal és az alsó részek főkapitányságával, mivel a védelem ellátásához ezen funkciók betöltésére feltétlenül szükség volt. És ezzel magyarázatot kaphatunk arra is, hogy miért indított harcot Aldana a fenti címek megszerzésére.⁸ A két fél vetélkedéséből — Temesvárt 1551 őszén sikerrel megvédő és ezzel már a rátermettségét bizonyított — Losonczi került ki győztesen. 1552. március végén az uralkodó — immár véglegesen — Losonczi Istvánt nevezte ki temesi ispánnak és az alsó részek főkapitányának.⁹ A Temesköz védelmének

-
- 5 Magyar történelmi okmánytár a brüsseli országos levéltárból és a burgundi könyvtárból. II. köt. 1538–1553. Összeszedte és lemásolta: Horváth (Hatvani) Mihály. Pest, 1858. (Monumenta Hungariae Historica. Magyar Történelmi Emlékek. Első Osztály.) (a továbbiakban BO) 280. p. Erre az adatra hivatkozik — többek között — *Pesty Frigyes*: Temes vármegye főispánjai, a temesi pasák és tartományi elnökök. In: Magyar Történelmi Tár. 12. köt. Pest, 1863. 237. p. Losonczi idézett levele Szokollu Mehmed előző nap hozzá intézett levelére volt válasz. A török által küldött levél címzése szerint Losonczi „... Supremusque Capitaneus, Gubernator Locumtenens et Vicem Imperatoris gerens” volt. BO. 279. p. Úgy tűnik azonban, hogy egyik levél sem maradt fenn eredetiben, hiszen mindkettő egy ismeretlen — többek között Temesvár 1551. évi ostromában résztvevő — szemtanú német nyelvű emlékiratában szerepel. (Az emlékirat: Uo. N° 220. 275–294. p.)
- 6 Bernardo de Aldana magyarországi hadjárata. [1548–1552]. Közreadja: Szakály Ferenc, ford.: Scholz László. Bp., 1986. (a továbbiakban Aldana emlékirat) 147–148. p.
- 7 „At Temesvarum jam oppugnabatur et circa Idus Octobris erat, quod Stephanus Losoncy, illustri eademque vetusta familia, et militia clarus a Petrovicio traditum *in temporalem modo curam, donec Ferdinandus decerneret* [kiemelés tőlem — K. I.], initio receperat mox tamen inudante velut bello oppressus militem, commeatum, armaque ... paravit.” Ghymesí Forgách Ferenc nagyváradi püspök magyar históriája 1540–1572. Forgách Simon és Istvánfi Miklós jegyzéseikkel együtt. Közli: Majer Fidéi. Pest, 1866. (Magyar Történelmi Emlékek. Monumenta Hungariae Historia. Második Osztály. Írók. 16. köt.) 18. p.
- 8 Aldana és Losonczi közötti küzdelemre I. *Szakály Ferenc*: Egy zsoldosvezér emlékiratai a XVI. század közepén vívott magyarországi háborúkról. In: Aldana emlékirat, 42–43. p.
- 9 Losonczi az uralkodó március 30-án nevezte ki, majd ezen a napon letette az esküt is. Ki-nevezéséről Ferdinánd 1552. április 9-én értesítette Gianbattista Castaldót, az erdélyi királyi

megszervezését érintő egyik legfontosabb kérdésben tehát viszonylag hosszú idő alatt született végleges döntés. (Ha figyelembe vesszük, hogy Temesvárt Báthori András 1551. július végén vette át, a végleges kinevezésig közel nyolc hónap telt el!)

Visszatérve a temesvári udvarbíróra, megállapíthatjuk, hogy — amennyiben Losonczy két kinevezése közül az utóbbit tekintjük kiindulási pontnak, mivel erre vonatkozóan több egymást kiegészítő adatunk is van, akkor — a közlemény tárgyát képező utasítás mindenképpen 1552. április eleje *előtt* keletkezhetett. Azonban rendelkezésünkre áll egy másik forráscsoport, a központi pénzügyi hatóság, a Magyar Kamara kiadványainak fogalmazványai. A Magyar Kamara 1552. március 3-án, az Udvari Kamarához írt memoriáléjában szerepel egy utalás a temesvári udvarbíró utasítására: „*Egyébiránt mellékelten csatoljuk az általunk fogalmazott és felvázolt temesvári udvarbíró utasítását, melyet majd kegyeskedjék felséged kegyesen megtekinteni és döntése szerint megváltoztatni és kiegészíteni, ahogy leginkább majd kiadni parancsolja.*”¹⁰ Eszerint már 1552. március elején létezett egy utasítás-fogalmazvány, melyet a Magyar Kamara az uralkodóhoz nyújtott be jóváhagyásra. Elképzelhető tehát, hogy ez a példány áll rendelkezésünkre, amit alátámaszthat az a fentebb már ismertetett tény, hogy mind a provizor, mind az ispán neve üresen maradt, mivel Losonczyt csak március hó végén nevezte ki az uralkodó.

hadak főparancsnokát. Losonczy kinevezésére l.: *Czímer*, 1893. 84. p.; *Szántó*, 1985. 113. p.; Magyar Országgyűlési Emlékek. Monumenta Comititalia Regni Hungariae. III. köt. 1546–1556. Szerk.: Fraknói Vilmos. Bp., 1876. (Monumenta Hungariae Historica. Magyar Történelmi Emlékek. Harmadik Osztály.) 345. p.; *Barabás Samu*: Erdély történetére vonatkozó regeszták 1551–1553. In: Történelmi Tár, 1891–1892. (a továbbiakban *Barabás*, Erdély) 1892. N° 139. 143. p. Losonczy 1552. március 30-án Pozsonyban kelt esküszövegét közli: *Pálffy*, 1996. 224. p. Szántó Imre szerint Losonczy „kinevezési okmánya” 1552. április 11-én kelt Bécsben. *Szántó*, 1985. 113. p. 282. jz.

- 10 „Ceterum adiunximus huc conceptam per nos et delineatam instructionem provisoris The-mesiensis, quam maiestas vestra sacra clementer videre atque pro suo arbitrio mutare et complere dignabitur, prout magis expedire iudicabit.” MOL E 15 Magyar Kinestári Levéltárak, Magyar Kamarai Levéltár (= MKL), Expeditiones Camerales (= E 15 Exp. Cam.) 1552. Mart. N° 1. fol. 52^v. A Magyar Kamara tanácsosai hozzáfűzték, hogy Karánsebesre — miként az Szörényvár eleste óta szokott lenni — külön kapitányt vagy praefectust, azaz bánt nevezzen ki az uralkodó, aki nem függ a temesi ispántól, csak ezen területek védelmében kell együttműködni: „Hoc tamen subiungere humiliter volumus, quod reges Hungariae seorsum semper habuerunt post amissum Severinum praefectos seu capitaneos suos in civitate Karan-sebes, qui quidem capitaneus bani nomen obtinuit, nec a comite Themesiensi dependebat, nisi quatenus ratio defensionis illarum partium postularet, ut vocatus illi se coniungeret.” Uo. fol. 54^r. A karánsebesi és lugosi bánságra l. *Fenyvesi*, 1993. 258–259. p., 263. p.

A fentiek alapján az irat keletkezését nagy bizonyossággal 1552. február végére, március letelejére tehetjük.

A datáció problémájának megoldása után felvetődik a kérdés, vajon kit szándékoztak az udvarbíró tisztre kinevezni? A források alapján úgy tűnik, hogy ez a személy a későbbiek során Erdély Habsburg-adminisztrációjában jelentős szerepet játszó Vas László lehetett. Gyalui Vas Lászlóról annyi tudható, hogy korábban Fráter György szolgálatában állt,¹¹ majd a nagy hatalmú Barát halála után 1552 januárjától a váradai püspökség jövedelmeit kezelte.¹² 1552 júliusától pedig már a frissen átvett gyulai vár udvarbírója lett¹³, tehát volt tapasztalata a birtokigazgatásban. A Magyar Kamara 1552. május 26-án meglehetősen éles hangú levélben kért tájékoztatást az Udvari Kamarától: tudomásukra jutott ugyanis, hogy az uralkodó utasítást adott Báthori András — ekkor már erdélyi vajda — és Kendy Ferenc, Báthori tanácsosa számára, hogy tárgyalásokat folytassanak Vas Lászlóval („*vagy más alkalmas személlyel*”) a temesvári udvarbírórságról, és egyezzenek meg vele, valamint az előre kiadott utasítást adják át neki.¹⁴ Ugyanczen napon hasonló értelemben írtak Oláh Miklós kancellárnak,¹⁵ azt tudakolván, vajon ténylegesen kapott-e Báthori utasítást az uralkodótól arra, hogy tárgyaljon Vas Lászlóval a temesvári provizorátus betöltéséről? Két nap múlva, 1552. május 28-án a Magyar Kamara közvetlenül az erdélyi vajdához, Báthori Andrásához fordult az ügyben:¹⁶ azt kérdezték, hogy Báthorinak valóban volt-e utasítása az uralkodótól a Vas Lászlóval való tárgyalásra, és amennyiben volt, akkor meg tudott-e egyezni vele? A Magyar Kamara joggal sérelmezhetette, hogy az uralkodó „átnyúlt” felette, és az elvileg a magyar pénzügyi hatóságot illető ügyben az erdélyi vajdát bízta meg intézkedéssel. Ám mint a továbbiakból kiderül, Báthorinak sem sikerült egyezsége jutni.

11 Vas László mint Fráter György egykori szolgálója l. *Barabás*, Erdély. 1891. N° 54. 447. p.

12 Uo. N° 46. 443. p., N° 53. 446. p.

13 *Veress Endre*: Gyula város oklevéltára (1313–1800). Bp., 1938. (a továbbiakban *Veress*, 1938.) N° 255. 189–191. p., N° 257–260. 191–193. p., N° 264. 195. p. N° 266. 195–196. p.; *Barabás*, Erdély. 1892. N° 215. 273. p.

14 A Magyar Kamara levele az Udvari Kamarához, Pozsony, 1552. május 26. MOL E 15 Exp. Cam. 1552. Maii. N° 6. fol. 72^r.

15 A Magyar Kamara levele Oláh Miklós kancellárnak, Pozsony, 1552. május 26. Uo. fol. 72^v.

16 A Magyar Kamara levele Báthori András erdélyi vajdának, Pozsony, 1552. május 28. Uo. fol. 71^v.

Nem csupán a temesvári udvarbírótság betöltése jelentett azonban gondot, hiszen a közelgő török hadjárat miatt több vár is veszélyeztetve volt, mindegyik megfelelő ellátását meg kellett szervezni, és ebben kulcsszerep jutott a várak provizorainak. Az uralkodó 1552. június 20-án — mintegy elismerve annak illetőségét — utasította a Magyar Kamarát, hogy gondoskodjék a temesvári, váradi, lippai, gyulai és más várakbeli provizori tisztek betöltéséről.¹⁷ Az utasításra június 22-én válaszképpen kelt kamarai beszámolóból¹⁸ megtudható, hogy hogyan állt az ügy közvetlenül a török támadás előtt. Várad várába Varkocs Tamás kapitány mellé Thury Ferencet javasolták provizornak. Thuryról annyit jegyeztek meg, hogy korábban, amikor a kamara még Budán működött (vagyis 1528–1529-ben), kamarai titkár volt.¹⁹ Gyula várába pedig az Egerben szolgáló Pestyéni Jánost javasolták udvarbírónak.²⁰ Lippa és Solymos várába nem akadt még alkalmas jelölt, csak annyit jegyeztek meg a kamara tanácsosai, hogy a két helyre elég összesen egy provizor, aki mind a két várra egyaránt gondot fog viselni. Temesvár kapcsán annyi derül ki, amennyit a fentebb említettekből megtudhattunk, miszerint az uralkodó utasította Báthorit és Kendyt, hogy tárgyaljanak Vas Lászlóval, vagy visszalépése esetén más alkalmas személlyel. Valószínűleg még nem egyeztek meg, hiszen a kamara megjegyezte, hogy — mivel nem ismerik az azon a területen élőket — nehéz olyan személyt találni erre a posztra, aki otthagyná birtokait, családját, és elvállalná ezt a tisztséget, úgyhogy annyit kértek az uralkodótól, hogy szólítsa fel Báthorit, hogy minél gyorsabban jusson egyezésre Vas Lászlóval.²¹ A kamara jelentéséből kiderül, hogy

17 MOL E 21 MKI. Benignae resolutiones 538. köt. fol. 65^v.

18 A Magyar Kamara jelentése Miksa főhercegnek, Pozsony, 1552. június 22. MOL E 15 Exp. Cam. 1552. Junii. fol. 92.

19 „Quod igitur attinet ad Varadinum, scimus esse illic egregium Franciscum Thury nullius serviciis addictum, is olim cum Budae camera per sacram regiam maiestatem institueretur, secretarii officio functus est, idoneus et sufficiens, dignusque qui etiam ad maiora curanda assumatur.” Uo. Thury Ferenc a kamara 1528. évi utasításában valóban titkárként szerepelt. *Ember*, 1946. 122–123. p.

20 „Ceterum est quidam Joannes Pesthiens, qui in stipendio regio Agrariae servit, hunc iudicamus idoneum qui officio provisoratus arcis Gyulae praeficeretur, qui item esset graciosus litteris vestrae maiestatis requirendus.” MOL E 15 Exp. Cam. 1552. Junii. fol. 92. Pestyéni János Egerben szolgált, Tinódi szerint főlegény volt az 1552. évi ostrom során. *Tinódi Sebestyén: Eger vár viadaláról való ének*. (História). 450. sor. In: *Uő: Krónika*. S. a. r. Sugár István. Bp., 1984. (a továbbiakban *Tinódi*) 243. p.

21 „De provisoro Themensiensi, multa sunt sacrae regiae maiestati proposita, et videbatur res ita difficilis, ut maiestas sua committere dignaretur magnifico domino Andreae de Bathor et domino Francisco Kende Transsilvano, ut cum Ladislao Was, vel si is recusaturus esset, cum alio

nemigen voltak tisztában az erdélyi és temesközi helyzettel, valamint az Alföld keleti peremének viszonyaival. Mivel június 22-ig — mint a kamarai jelentésből is kiderül — nem jutottak egyezsége a kiszemelt személlyel, Vas Lászlóval, úgy tűnik, hogy a temesvári udvarbírói tisztet nem töltötték be, így a számára készített utasítás soha nem került kiadásra. Tekintve, hogy Temesvár ostromát már június végén megkezdték a törökök,²² így Báthori tárgyalásai nem is hozhattak eredményt. Az ostrom eseményeiből, illetve előzményeiből úgy tűnik, hogy Losonczy maga látta el mind a kapitányi, mind a provizori tiszttel járó teendőket, ő gondoskodott Temesvár élelemmel való ellátásáról.²³

Vas László későbbi szerepléséről annyi tudható, hogy 1553 februárjában még Gyulán szolgált, később a dési sókamara vezetője lett, majd Haller Péter erdélyi kincstartó lemondása után őt kérte fel az uralkodó az erdélyi pénzügyigazgatás vezetésére.²⁴ Vas László 1553 végétől „a királyi felség erdélyi jövedelmeinek főigazgatója”-ként (*supremus proventuum Regiae Maiestatis in Transsilvania ad-*

idoneo quopiam tractarent de suscipiendo hoc officio, obstabat enim nobis, primum quod constabat neminem idoneum virum in his partibus reperiri posse qui domo, bonis aut familia neglecta ad remota illa loca per septuaginta circiter milliaria Hungarica distancia, deinde quod ignoti nobis essent homines illarum regionum, quae multis annis in obediencia regia non fuerant, quare videretur denuo admonere quod esse dominus Bathori et Franciscus Kende ad quos eciam proxime maiestas vestra litteras suas dedit, ut maturent negocium concludere.” MOL E 15 Exp. Cam. 1552. Junii. fol. 92.

22 Temesvár alatt 1552. június 24-én jelent meg a török előhad, a főszereg pedig június 28-án ért a vár alá. *Címer*, 1893. 105–106. p.; *Szántó*, 1971. 31–32. p.

23 „Quemadmodum enim et antea maiestati vestrae sacratissimae perscripsi *victualia* [kiemelés tőlem — K. I.] et colonos ab adventu hostium auferre, locaque habitata desolvere, et in nihilum redigere possemus.” Losonczy jelentése Miksa főhercegnek, Temesvár, 1552. június 11. *Barabás*, Erdély. 1892. N° 186. 155. p. Temesvár feladásának egyik oka — többek között — az ostrom vége felé bekövetkezett élelemhiány volt. Vö.: *Szántó*, 1971. 39. p., *Szántó*, 1985. 121. p.

24 Vas László gyulai működésére l. *Veress*, 1938. N° 273. p., N° 275. 199. p. Vas erdélyi tevékenységére l. *Oborni Teréz*: Habsburg kísérlet Erdély pénzügyigazgatásának megszervezésére (1552–1553). In: Barta emlékkönyv, 176. p. Egy datálatlan — valószínűleg 1553. december utolsó napjaiban, vagy 1554 januárjában keletkezett — irat címe szerint Vas László erdélyi kincstartó: „Articuli qui in literis Ladislai Wass Thezaurarii Transylvaniensis ad dominum Wernerum datis continentur”. MOL E 15 Exp. Cam. 4. cs. fol. 565–566. Itt köszönöm Oborni Teréz kedvességét, hogy rendelkezésemre bocsájtotta a Vas László erdélyi pénzügyigazgatási szereplésére vonatkozó iratokat.

ministrator) tevékenykedett. 1554 októberében ugyan lemondott állásáról,²⁵ de úgy tűnik, hogy 1555 végéig még ellátta hivatalát.²⁶

A temesvári udvarbíró feladatai

Annak ellenére, hogy az alább közlésre kerülő utasítást soha nem bocsátották ki, mégis érdemes áttekintenünk a benne foglaltakat, mivel megismerkedhetünk a Habsburg-adminisztráció szándékaival, képet kaphatunk arról, hogy a temesvári provizornak mit *kellett volna tennie*, ugyanakkor arról is tudomást szerezhetünk, hogy milyen ismeretekkel rendelkeztek Bécsben (illetve Pozsonyban) Temesvár várát, illetve a Temesközt illetően.

A temesvári udvarbíró számára készített igen terjedelmes utasítás ötven pontot foglal magában. Ezek a rendelkezések részben általános érvényűek, rendszerint a legtöbb utasításban szerepelnek, részben pedig a temesvári uradalom és a Temesköz speciális helyzetére vonatkoznak. A feladatkörök elsősorban a várbirtok igazgatására, a vár élelemmel való ellátására, valamint bizonyos közigazgatási funkciókra és katonai kérdésekre terjedtek ki.

Az utasítás [1.]–[4.] pontja a provizor státuszáról rendelkezik, eszerint közvetlenül az uralkodótól függ, amennyiben bármilyen ügyben gondja támad, hozzá vagy a Magyar Kamarához kell fordulnia. A temesi ispánnak pedig az uralkodó meghagyta, hogy semmiképpen sem avakozhat bele a provizort illető dolgokba, sőt mindenben támogatnia kell őt. Ugyanígy az udvarbíróknak is jó viszonyban, egyetértésben, correspondenciában kell lennie a temesi ispánnal, és tiszteletet kell tanusítania iránta.

A következő pontok már a provizor megérkezését követő elsődleges tennivalókról rendelkeznek: az ispán és az uralkodó által küldött (királyi biztos) emberek segítségével írja össze a vár fegyver- és élelemkészleteit, erről három példányt készítsen, egyet a Magyar Kamarának küldjön el, a másikat adja át a temesi ispánnak, a harmadikat pedig tartsa magánál. Az utasítás külön kiemeli, hogy a provizorra csak az élelem kezelése tartozik, a temesi ispán ügyeibe (tehát katonai kérdésekbe) nincs beleszólása [5.]. Ezután írja össze a várban szolgálókat, a kulcsárt,

25 Werner György jelentése többek között Vas László hivataláról való lemondásáról. Eperjes, 1554. október 6. MOL E 41 MKA Litterae ad cameram exaratae (a továbbiakban E 41 Litt. Cam.), 1554. N° 67. Vö. még: Uo. 1554. N° 87.

26 Vas László jelentése Miksa főhercegnek, Gyulafehérvár, 1555. július 19. MOL E 149 MKA Acta Transylvanica, Fasc. 5. N° 77. Vö. MOL E 41 Litt. Cam. 1555. N° 4., N° 96.

sáfárt, szakácsot, őröket stb., illetve ezen személyek ellátmányát, azonban semmiféleképpen sem veheti fel ezen összeírásba a várban szolgáló katonákat vagy az ispán, illetve más tisztek által eltartottakat [6.].

A várban elvégzett összeírások után a várbirtokot kellett bejárnia, előbb Temesvár városát, majd a többi, a várhoz tartozó települést.²⁷ Össze kellett írnia az itt élőket, mind a mentességet élvezőket, mind az adózó személyeket. Azon helyekről, ahová nem tud személyesen kimenni, hívassa be a bírákat és esküdteket, és kérdezze ki őket eskü alatt szolgáltatásaikról. Az utasítás részletesen megszabta, hogy milyen összeírásokat kell készítenie: a cenzusról, ajándékról és robotról, a népes és puszta jobbágytelkekről, vámokról, malmokról, halászhelyekről, méhkasokról, makktermő erdőkről, elejtett vadakról, borbevételekről [7.]–[19.].

A következő pontok [20.]–[22.] a temesvári polgárok kiváltságainak megőrzéséről, illetve a provizor bíraskodási jogairól szólnak: eszerint csak azok az ügyek kerülnek elé, amelyeket régtől fogva a provizorhoz fellebbeznek, egyébként a többi pert a polgárok a jobbágyok a maguk bírói fórumain folytatják. Az udvarbírónak azon peres ügyekbe sincs beleszólása, amelyek szintén régi jogszokás szerint a temesi ispán elé tartoznak (nyilvánvalóan a főbenjáró vétségekről van szó). Az utasítás ezen szakasza is rávilágít arra a tényre, hogy a XVI. században az udvarbírák — magyar megnevezésük ellenére — nem elsődlegesen jogszolgáltatási feladatokat láttak el, ezt a funkciót többnyire a helyi bírói fórumok (falusi, mezővárosi bíróságok), illetve a várkapitányok (jelen esetben a temesi ispán) gyakorolták.²⁸

27 Nem ismerjük a Temesvár várához tartozó birtokokat, csak néhány szórványadattal rendelkezünk. Úgy tűnik, hogy igen jelentős nagyságú birtoka volt, mert ahhoz — miként azt egy 1456. évi oklevél is említi — minden bizonnyal több vár és város is tartozott. *Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. II. köt. Bp., 1894. 21–22. p. Ismert tartozékai: Réti, Rapd (1266); Óke (1401 előtt); Tóti, Csanád vármegye (XV. század első fele); Szentelt, Csanád vármegye (XV. század második fele); Majsja, Páznád (1483); Majsja, Csira, Kis-Gyarmat, Berlő, Németi, Győröd, Csóka (1539); Teremi, Monostor (1552); Kétfél, Királymonostor, Csanád megye (1561!). Vö.: Uo. 22., 55. p.; *Milleker Bódog*: Dél-magyarország középkori földrajza. Temesvár, 1915. 151. p.; *Maksay Ferenc*: Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén. I. köt. Bp., 1990. 294. p. Czímer szerint az egrí püspökség Zaránd vármegyei birtokait 1551-ben nem csatolták vissza, hanem Losonczi rendelkezésére bocsátották. *Czímer*, 1893. 37. p. Valószínűleg a Magyar Kamara sem volt tisztában azzal, mely birtokok tartozhattak a várhoz, hiszen az utasításban is úgy fogalmaztak, hogy azon településeket kell bejárnia, melyek „régtől fogva” Temesvárhoz tartoztak, illetve legújabbán Petrovics Péter idején oda tartoztak. Ennek többek között az lehetett az oka, hogy Petrovics jónéhány temesközi várat és uradalmat birtokolt, így nehéz lehetett eldönteni, mely települések mely uradalomba tartoztak, annál is inkább, mert a temesvári uradalomhoz az utasítás szerint Petrovics idejében is több vár és birtok is tartozott. Vö. Függelék [31.] pont.

Az utasítás következő szakaszában a várban elvégzendő teendőkről tájékoztat: a [23.] pont szerint a provizornak gondoskodnia kell, hogy a várban megfelelő épületeket emeljenek az élelem tárolására, valamint arról, hogy legalább egy évre elegendő készlet legyen mindig felhalmozva. Az élelmiszereket pedig évente rendszeresen ki kell cserélnie újakra. Az ezt követő három pont már kifejezetten katonai jellegű teendőket érint: a provizornak gondoskodnia kellett azon helységekről, melyekben az ágyúkat, a hozzávaló golyókat, puskaport tároltak (különösen a nedvességtől kellett megóvnia), valamint a lőfegyverek kijavíttatásáról és karbantartásáról. Erre a célra ágyúestereket (*bombardarius*), asztalosokat és kovácsokat kellett felfogadnia [24.]–[25.]. A következő pont szerint a vár falainak és erődítményeinek kijavításában kell közreműködnie és ebben az ispán által rábízottakat maradéktalanul teljesítenie [26.].

A [27.] pont utasítja a provizort, hogy folytasson majorsági gazdálkodást, gondoskodjon a földművelésről és az állattartásról.

Az utasítás következő része az udvarbíró „személyzeti” feladatait tárgyalja [28.]–[30.]: eszerint csak olyan személyeket tartson szolgálatában és lásson el, akik valóban hasznos munkát végeznek, az érdemteleneket pedig zárja ki. Érdekes, hogy a provizornak a saját emberein kívül a várbeli katonaságról is megfelelő információkkal kellett rendelkeznie, ügyelnie kellett arra, hogy a katonaság mindig megfelelő létszámban legyen jelen, ha tudomást szerez a zsoldosok megfogyatkozásáról, illetve arról, hogy nincsenek folyamatosan jelen (csak *mustra* idején), akkor azt tartozik jelenteni az uralkodónak, illetve a *mustramester*nek [29.].

Az udvarbírónak — mint máshol is — fontos teendője volt, hogy ügyeljen arra, hogy a várhoz tartozó birtokok közül egyet se birtokoljon el senki, ha erről értesül, akkor tudatnia kell az uralkodóval. Ugyanígy, ha értesülést szerez arról, hogy a környéken valamely birtok elhalálozás vagy más ok miatt a királyra háramlik, tudassa a Magyar Kamarával [31.]–[32.].

Az utasítás következő két pontja az egyik legérdekesebb kérdést tárgyalja: a temesközi szerbek helyzetét. A [33.] pont szerint a provizornak különös gondot kellett fordítania a Petrovics idejében szerbek által lakott falvakra, meg kellett vizsgálnia, hogy azok lázadók és hűtlenek-e, és amennyiben ez bebizonyosodik és szükségesnek látszik, akkor a temesi ispán segítségével el kellett űznie a szerbeket lakóhelyükről. Még azt is meghagyták, hogy megfelelő keménységgel és szigorral lépjen fel. A következő pont [34.] pedig már kész tényként kezeli a szerbek árulását,

28 Vö.: *Holub József*: Egy dunántúli egyházi nagybirtok élete a középkor végén. Pécs, 1943. 18. p.; *Kubinyi András*: A budai vár udvarbírói hivatala (1458–1541). In: *Leváltári Közlemények*, 35. (1964) I. sz. 69. p. 15. jz.

hiszen felhatalmazták a provizort arra, hogy azokról a helyekről, amelyeket a törökhöz átállt szerbek hátrahagytak, gyűjtsön be minden élelmet, bárhova rejtették is. Ez a két pont is rávilágít arra, hogy miképpen gondolkodtak az udvarban (illetve a Magyar Kamaránál) a temesközi szerb lakosságról. Ugyanakkor megmagyarázza azt is, hogy miért lépett fel Losonczi olyan keményen az 1551. évi ostrom után az itteni szerbséggel szemben.²⁹ Egyébként több adatunk is van arról, hogy a szerbek által hátrahagyott településekből valóban begyűjtötték az otthagytott vagy elrejtett élelmiszert.³⁰ Ezek alapján csak egyetérthetünk Szakály Ferenc megállapításával,

- 29 A szerbek temesközi betelepülésére, illetve a Mohács utáni szerbséggel kapcsolatosan I. Szakály Ferenc: Szerbek Magyarországon — szerbek a magyar történelemben. (Vázlat). I. (a továbbiakban Szakály, 1991.) In: A szerbek Magyarországon. Szerk.: Zombori István. Szeged, 1991. 11–55. p.; Bodor Antal: Dél-magyarországi telepítések története és hatása a mai közállapotokra. Bp., 1914. 5–6. p.; Hegyi Klára: Török berendezkedés Magyarországon. Bp., 1995. 190–202. p.; Böhm Lénárt: Dél-Magyarország vagy az úgynevezett Bánság külön történelme 1718-ig. I. köt. Pest, 1867. 198–226. p. A temesközi szerbek ingadozó magatartására, majd átállítására, illetve Losonczi megtorló akciójára I. Aldana emlékirat, 153–155. p., 160. p.; Dudás Gyula: A bácskai és bánsági szerbek szereplésének története 1526–1711. Zombor, 1896. 11. p. Aldana 1552 áprilisában bevádolta Losonczit, hogy az a helyi lakosokkal (szerbekkel) igen keményen lép fel, erre Miksa főherceg utasította a temesi ispánt, hogy se ő, se mások ne háborgassák a szerbeket. Losonczi tisztázta magát a vádak alól. *Barabás*, Erdély. 1892. N° 150. 146. p., N° 157. 148. p., N° 168. 150. p., N° 179. 153. p.
- 30 Czímer szerint Losonczi 1551. december 15-én gyűlést hívott össze, ahol a környező megyébeli nemesség és a szerbek vezetői jelentek meg. Losonczi a szerbeket a király hűségére térítette, majd megajánlatta velük az őrség eltartására szükséges élelmiszert, a termények beszállíttatására pedig Cserepovics Miklós szerb nemest rendelte ki. *Czímer*, 1893. 74. p. Cserepovics korábban Petrovics Péter szolgálatában állt, majd a török oldalára állt. 1551 végétől már a király pártján állt, csapatával ott volt Lippán Aldana parancsnoksága alatt. *Tinódi Sebestyén*: Erdeli história. 484., 506., 1386. sor. In: *Tinódi*. 113., 114., 147. p. és az ezen sorokra vonatkozó jz.: 517. p.; *Barabás*, Erdély. 1892. N° 219. 275. p. Nyilván ugyanerről a Cserepovics — itt Mihály — nevű szerb főúrról tesz említést az Aldana-féle emlékirat szerzője is, igaz már más kontextusban tárgyalva az eseményeket: „... Miközben Aldana az imént említett várépítéssel volt elfoglalva [1552. március végén, április elején — K. I.], egy rác főúr, jelesül Cserepovich Mihály, Gian Battista [ti. Castaldo — K. I.] megbízásából épp azon iparkodott, hogy élelmet gyűjtsön azokból a kihalt falvakból, melyeket a törökhöz átálló rácok hagytak el, s onnan kellő készlettel lássa el a várost ...” Aldana emlékirat, 203–204. p. Ez utóbbi leírás gyakorlatilag megegyezik az utasításban foglaltakkal. Ferdinánd király pedig utasította Castaldót, hogy mivel a Temesközben sok élelmiszer található, ezért ezeket gyűjtsék be Temesvár és Lippa váraiba. *Barabás*, Erdély. 1892. N° 83. 643. p. Hogy a törökhöz átállt (vagy elűzött) szerbek által elhagyott falvakból az élelem begyűjtése gyakorlattá vált a Temesközben, bizonyítja — Losonczi már idézett jelentésén kívül (vö. 23. jz.) —, hogy 1552 júniusa körül, az akkor már Lippán szolgáló Aldana, amikor Castaldótól erősítést kért, meg-

miszerint: „Azon nemesi vármegyék, amelyeknek területén súlyuk [ti. a szerbeknek – K. I.] jelentős volt, ellenségesen álltak szemben velük, s a környékbeli nemességgel szemben a felügyeletükkel megbízott katonai parancsnokok sem tudtak megfelelő védelemet nyújtani nekik. A szerb katonaság és az utánpótlását adó parasztság illetéknéppen gyakorlatilag kívülrekedt a magyar társadalmon. Mivel lépten-nyomon éreztették vele, hogy nemkívánatos idegen saját lakóhelyén, fokozottan fogékonyra vált a török eszabításai iránt. A következmény: az 1551/1552. évi temesközi várháborúk idején az itteni szerbek inkább a török támadókkal, mint a magyar védelemmel tartottak.”³¹ Ezt a képet forrásunk alapján csak annyival egészíthetjük ki, hogy 1551 végén, 1552 elején nemcsak a helyi, hanem a központi kormányzati szervek is előítélettel bírtak a szerbekkel szemben, és azok utasítására „a felügyeletükkel megbízott katonai parancsnokok” és más hivatalnokok nem-hogy megvédelmezték volna őket, hanem épp ellenkezőleg: nekik kellett „leszámolniuk” a nemkívánatosnak tűnő szerbekkel. Természetesen túlságosan leegyszerűsített kép lenne az, hogy a szerbek eleve a törökkel tartottak, amit bizonyít az is, hogy mind Temesvár védelmében, mind Lippa építésénél és élelemmel való ellátásánál közreműködtek szerbek, csak Temesvár eleste után — más választásuk nem lévén — álltak át tömegesen a hódítók oldalára.³²

Az utasítás következő pontja — mintegy ellentételezésül — meghagyja a provizornak, hogy jól bánjon a polgárokkal és a jobbágyokkal, vetés és aratás idején pedig ne zaklassa őket robottal [35.]. (Ez a rendelkezés szinte valamennyi udvarbírói utasításban megtalálható.)

Az utasítás következő pontjai részletezik a további gyakorlati teendőket [36.]. Mivel a várnak nem csekély élelemre van szüksége, ezért a provizor mérje fel, hogy mennyi búzára, rozsra, árpára, borra és más hasonló terményre van szükség. Nézze át az elmúlt időszak számadásait, és becsülje fel, hogy mennyi bevételre lehet szert tenni, és ha ezen felül szüksége van ellátásra, jelezze az uralkodónak, aki gondoskodni fog mindezekről. A végvárak fenntartásában alapvető szerepe volt a tizedeknek. Ezeket többnyire az uralkodó (de több magánfőldesúr is) bérelte a Magyar Kamara által, és az azokból befolyt bevételeket a vár fenntartására rendelték. Voltak olyan várak, ahol a legnagyobb jövedelmek a dézsmából származtak.³³ Temes-

jegyzi, hogy: „... búzából meg lisztből ugyan van elegendő tartaléka, hiszen kellő mennyiséget gyűjtött össze az elnéptelenedett rác vidékekről ...” Aldana emlékirat, 212. p.

31 Szakály, 1991. 21. p.

32 Czímer, 1893. 102. p.; Aldana emlékirat, 216–217., 235. p. Szántó, 1985. 135–136. p.

33 A Magyar Kamara az alábbi várakhoz bérelt tizedeket 1555 és 1559 között: Csábrág, Léva,

vár esetében az utasítás szerint a csanádi püspökség néhány tizedkerületét rendelték a várhoz. Tekintettel azonban a háborús helyzetre — szemben más helyeken dívó gyakorlattal, miszerint a dézsmát (illetve annak egy részét) a helyszínen eladták —, kötelezték a provizort arra, hogy maga szedje be a vár szükségleteire a tizedeket.

A továbbiakban arról történik rendelkezés, hogy a provizor igyekezzék növelni a borból és méhserből (*medo*) származó bevételeket, a szükségletek feletti mennyiséget pedig mérje ki (*educillatio*), azonban utasították arra, hogy nem megfelelő minőségű, romlott bort ne mérjen ki, és az eladásnál ne kényszerítse a jobbágyokat. Meghagyták azt is, hogy gondoskodjon megfelelő mennyiségű húsról és vágóállatról is [37.].

A következő pontok a provizor beosztottjainak működéséről rendelkeznek [38.]–[40.]. Eszerint az udvarbíró emberei hűségesen és szorgalmasan, tékozlás nélkül működjenek, valamint a hús és bor, illetve egyéb élelmiszer kiosztását a megfelelő mértékek szerint végezzék, és ne legyen semmilyen hiány. A borok gondnokának (*curator vinorum*) meghagyták, hogy legyen elegendő mennyiségű ecet. Az udvarbírónak pedig elegendő szekere és igavonó állata legyen, és a szállítással ne az alattvalókat terhelje. Ezt követően pedig a különböző vendégekkel, azaz nyilván a szerbek helyére betelepülendőkkel (*hospes*) és munkásokkal (*laborator*) kapcsolatosan történik rendelkezés [41.]–[42.].

A [43.] és [44.] pontok újabb lényeges rendelkezést tartalmaznak, melyek a provizor pénzügyigazgatásban való közreműködésére vonatkoznak. Az uralkodó ugyanis úgy rendelkezett, hogy a Temesvárra és Karánsebesre kinevezett harmincadosok a saját fizetségükön felüli pénzbevételeket a temesvári udvarbírónak fizessék ki, aki erről nyugtát ad számukra. Ezekről az összegekről számadást vezet, amit a Magyar Kamarának tartozik bemutatni. A harmincadosok számadásaikat szintén a provizornak kell benyújtaniuk, aki továbbítja azokat a kamarához.

Az utasítás ezen rendelkezései két szempontból is érdekesnek tűnnek. Az egyik az, hogy I. Ferdinánd az ország nyugati részcin végrchajtott közigazgatási reformjai szellemében megkísérelte a temesvári főharmincad újjászervezését is.³⁴ A temes-

Sziget, Tihany, Sáros, Kassa, Trencsén. MOL E 554 MKA Városi és kamarai iratok. Szalay gyűjtemény 1728. tsz. passim. Jellemző a dézsmabevételek fontosságára, hogy a kevésbé veszélyeztetett trencsényi várbirtokon 1549 és 1553 között a tizedjövedelmekből származott a bor 100%-a, a búza 72%-a, a rozs 85%-a, a zab 55%-a és készpénzbevételek 27%-a. *Kenyeres István: A trencsényi várbirtok igazgatása és gazdálkodása a XVI. század közepén. Szakdolgozat. Bp., 1997. (a továbbiakban Kenyeres, 1997.) Zeleméry László egri provizor szerint pedig: „a várnak dézsma nélkül csak pusztá kőfala volna”. *Rúzsás, 1939. 37. p.**

34 A harmincadigazgatás I. Ferdinánd alatti újjászervezésére l. *Ember, 1946. 205–216., 447. p.*

vári főharmincadot és fiókját, Karánsebest az 1498. évi 34. tc. sorolja fel³⁵, azonban a hivatal működésére Mohács után nincs adat, Ember Győző szerint 1542-re biztosan meg is szűnt.³⁶ Az utasítás szerint a temesvári és karánsebesi harmincadosok kinevezéséről már intézkedés történt, tehát Ferdinánd ezen a vidéken is a korábbi állapotokból kiindulva igyekezett újjászervezni és új tartalommal megtölteni a korábban fennálló intézményeket.³⁷ A másik említésre méltó vonatkozás kormányzat-történeti szempontból érdekes: a temesvári provizor harmincadfelügyelői funkciója. Erre a lépésre valószínűleg azért került sor, mert a temesvári udvarbíró volt lényegében ezen a vidéken a legtekintélyesebb kamarai tisztviselő, akit felhasználhattak az egyik legfontosabb uralkodói bevételi forrás adminisztrációjára és ellenőrzésére. A provizor pedig azonkívül, hogy ellátta a harmincadok felügyeletét, még jelentős — a védelem megszervezéséhez nélkülözhetetlen — készpénzbevételekhez is juthatott. (Az utasítás következő pontja külön rendelkezik a provizor pénzkezeléséről is.) A kormányzattörténetileg figyelemre méltó intézkedés azonban nem volt egyedülálló a korszakban, hiszen tudjuk például, hogy az egyik legjelentősebb — a Magyar Kamara kezelésében lévő — harmincadcsoporthoz, a trencséninek a harmincadfelügyeletét 1549 és 1557 között a trencsényi udvarbíró látta el.³⁸ Az 1560-as évek végén pedig a tokaji udvarbíró is ellátott harmincadigazgatási feladatokat.³⁹

Az utasítás záró részében az általános megfogalmazásokon kívül — miszerint az udvarbíró pontosan vezesse számadásait és azokat időben mutassa be, illetve hivatalában hűségesen és az uralkodó hasznára működjön — még két rendelkezés tarthat számot érdeklődésre. Az egyik az, hogy ha bármi gondja támad a jövedelmek kezelésében, az udvarbírónak először a temesi ispánhoz kell fordulnia és csak utána a Magyar Kamarához [46.], ami mindenképpen azt jelenti, hogy az utasítás elején megszabott, az ispántól függetlennek tűnő státusz sem a gyakorlatban, sem a célkitűzésekben (utasítás) nem volt megvalósítható. A másik pedig az, hogy az

35 Magyar Törvénytár (Corpus Juris Hungarici). 1000–1526. évi törvényczikkek. Magyarázó jegyzetekkel kíséri: Márkus Dezső. Bp., 1899. 612–613. p.

36 *Ember Győző*: Magyarország nyugati külkereskedelme a XVI. század közepén. Bp., 1988. 19–20. p.

37 Vö. a temesvári ispáni és az alsó részek kapitányi címének felújításával: *Pálffy*, 1996. 212–215. p.

38 *Kenyeres István*: A trencsényi vár a XVI. században. In: *Fons*, 2. (1995) 1. sz. 38–39. p. A harmincadügy 1549. évi rendezése kapcsán a trencsényi udvarbíró harmincadfelügyeletére részletesen I. *Kenyeres*, 1997.

39 Kőrössy Mihály tokaji udvarbíró 1567. évi utasítását idézi: *Ember*, 1946. 264–265. p.

uralkodó, ahogy más uradalmakban is előfordult, szükség esetén ellenőrt (*contra-scriba*) küld ki a provizor mellé annak munkájának megsegítésére [47.].

A fenti ismertetésből is látszik, hogy egy elméleti állapotot, a célkitűzéseket tükröző forrás is számos érdemleges információval tud hozzájárulni a kérdéskör vizsgálatához, és sok tanulsággal szolgálhat az eseményeket vizsgáló utókor számára.

Függelék

A forráskiadás során a humanista helyesírás szabályai szerint jártam el, csupán a nevek és a magyar szavak szerepelnek betű szerinti átírásban, a rövidítések feloldását nem jelöltem. Az iratban eredetileg nem számozták be az utasítás egyes pontjait, hanem azok elkülönítésére kihagytak egy-egy sort, azonban a hivatkozás megkönnyítése végett minden esetben []-ben megadom a megfelelő sorszámot.⁴⁰

A temesvári udvarbíró utasítása 1552-ből

(*Magyar Országos Levéltár E 136 Kincstári Levéltárak, Magyar Kamara Archivuma, Diversae instructiones, Irregistrata 71. t. Uradalmi gazdasági utasítások (Tagányi Károly gyűjtése). fol. 204–213.*)

Instructio provisoris Themesiensis

Ferdinandus divina favente clementia. Romanorum Hungariae Boemiae etc.
Rex. Semper augustus. Infans Hispaniarum etc.

Instructio iuxta quam fidelis noster Egregius [N. N.] provisor Arcis nostrae Themesiensis, circa administrationem, perceptionem et erogationem proventuum nostrorum ex pertinentiis dictae Arcis nostrae de jure aut consuetudine provenire debencium agere et procedere debet.

40 Itt szeretnék köszönetet mondani Németh István barátomnak, a Magyar Országos Levéltár levéltárosának a forrás összcsoportolásában nyújtott segítségéért.

[1.] Imprimis cum de fide diligencia, et integritate praedicti [N. N.] nihil dubitantes, curam et administrationem universorum proventuum dictae Arcis nostrae Themesiensis eidem commiserimus, debet idem diligentiam et fidelitatem suam ita nobis in hac administratione testatam facere, ut possimus eius fidei imposterum maioris momenti quoque negotia committere. Et quia partes illae inferiores regni huius nostri Hungariae ceu munimenta et portae sunt, debentque summa vigilantia simul et diligentia curari, quod non nisi ex proventibus istius regni nostri (quoad eius fieri poterit) curari posse videatur. Cogitandum est dicto provisorio nostro se in hoc officio sicuti maiestati nostrae, ita patriae suae, quae unicuique chara esse merito debet, atque adeo reipublicae christianae inservire, ut tanto diligentius fideisque sciat sibi esse ad ea quae officii sui sunt, curanda incumbendum.

[2.] Sciat praeterea conditionem et statum suum a nemine alio, quam a sola maiestate nostra pendere et iccirco (sic!) in omnibus occurrentibus difficultatibus aut rebus illis, de quibus certiori informatione sibi opus esse existimabit, ad solam maiestatem nostram erit sibi confugiendum aut nobis forsitam paulo remotius agentibus, cameram nostram Hungaricam.

[3.] Neque hoc eum latere debet, quod fideli nostro magnifico [L. I.]⁴¹ comite nostro Themesiensi in instructione per nos sibi data expresse commissum est, ut non solum non impediatur, aut molestetur provisorium nostrum in his quae eius administrationem concernunt, verum etiam omni ope, consilio, auxilio, et defensione illi adsit, eosque et suos contra omnem vim et molestationem aliorum tueatur. Propterea idem provisor noster sicuti id alioqui dignum est, debet comitem ipsum omni honori et reverentia prosequi, et habere cum eo bonam et correspondentem intelligentiam, et ita se accomodare ne ulli dissensionem per ipsum provisorium octasio (sic!) praebeatur, unde proventibus nostris, aut rebus illarum partium quicumque incommodi sequi possit.

[4.] Ut autem nostrae de se expectationi idem provisor magis satisfacere studeat, debet praesentem instructionem nostram crebro perlegere, diligenterque advertere, ut non solum aliquid inde non negligatur, aut praetermittatur, verumetiam si qua alia essent ad commodum et utilitatem nostram spectantia de se ipso excogitare, et efficere sine tamen cuiuscumque iniuria debeat, et omne studium suum huc conferat, ut provnetus quo fieri possit uberiores percipiantur ad curandas praedicti loci necessitates, et tot fidelium nostrorum salutem conservandam.

[5.] Imprimis autem unacum nostro, vel comite hominibus, aut vicegerentibus eiusdem comitis nostri perlustret singula loca arcis, et in modum inventarii con-

41 Losonczi István.

scribenda curet omnia et singula quae ad munitionem et usum, necessitatesque arcis praedictae pertinere videbuntur, videlicet bombardas maiores, mediocres et minores, pixides manuales, aut quae Praganses vocantur, pulveres item ac globos, plumbum, ferrum, sulphur, salnitri et utensilia circa haec necessaria. Praeterea triticum, ordeum, avenam, siliginem, farinam, sales larida, vina, et universa genera victualium, quae ad necessitatem arcis parata, intra et extra arcem inveniri possunt. Super quibus tria correspondentia regesta conficienda erunt sigillis et subscriptionibus tam ipsius provisoris nostri, quam comitis, ac eius vel eorum, qui ex hominibus comitis nostri praesentes fuerint communita, quorum unum idem provisor ad cameram nostram Hungaricam mittat, alium penes se conservet, tertiam vero assignet manibus dicti comitis nostri, in cuius etiam potestate, et cura esse volumus huiusmodi bombardas et munitiones omnis generis huc spectantes quae facta conscriptione eidem assignari debebunt, ut provisor noster solum proventibus exigendis, conservandis, aut erogandis, providendisve se adhibitum sciat, neque se ingerat ad ea, quae comitis sunt.

[6.] Describere etiam debet familiam omnem arcis, quae aut ex vetusta consuetudine interteneri solet, aut alioqui ex necessitate debet nunc interteneri, videlicet vigiles, clavigerum seu curatores, ac dispensatores victualium, pistores, et cocum, unacum consueta illorum solutione, et modo intertentionis usitato, ut seorsum signati sint familia arcis, aut provisoris, et seorsum comitis nostri, in cuius cura et conservatione esse debebunt vicecastellani, pedites et portarii, qui solius comitis nostri auctoritati erunt subiecti, qui per comitem ipsum, vel alios capitaneos nostros alentur, in familiam arcis nequaquam computari debeant.

[7.] His perfectis provisor unacum hominibus comitis procedat ad perlustranda bona universa, quae ad arcem nostram Themesinesem ab antiquo, et maxime tempore officii magnifici Petri Petrowyth pertinuerunt, aut nunc eo addita sunt, vel imposterum addentur. Et imprimis civitatem ipsam Themeswar curet describendam ut nominatim et expressae domus et curiae singulae notentur quae integrae, quaeve mediae sint, quae nobilitariae aut libertaticiae. Et quantum de veteri consuetudine solitum sit per annum ab unaquaque nomine census ordinarii conferri et contribui. Deinde ad oppida possessiones, et villas (quatenus commode adiri poterunt) procedatur, in quarum singulis, singulorum civium, vel incolarum nomina conscribantur, secundum ordinem domorum, et quantum singuli solvere ordinario modo per annum tenentur et quot vicibus, quibusve temporibus, quae ordinaria munera? Qui labores praestari per eos debeant? Qui item et quot exempti, aut libertate donati, et quid liberti huiusmodi praestare tenentur? Si quae etiam sunt bona, quae veteres provisoires servitoribus suis pro officio concedere soliti fuerunt, et quis modus in mulctis seu Bÿrsagiis exigendis observatus olim sit, vel nunc observetur. Sciat

tamen provisor noster hanc esse expressam voluntatem nostram ut qua moderatissime agatur in mulctarum exactione, quas arbitrio cuiuscumquae non permittimus, sed iuste deliberationi iudicum ex veteri consuetudine, ne ut plerique solent, miseri coloni, vel cives opprimatur, indigne confictis levibus causis, aut iniustus criminationibus, non solum autem haec praescripta, sed etiam alia quae circa haec scitu digna aut necessaria esse idem provisor intelligit, omnia et singula bono ordine conscribenda curet, cuius quidem descriptionis exemplum sigillo ac subscriptione tam sua quam comitis vel eorum qui in his cognoscendis sibi aderunt, munitum, ad praedictam cameram nostram Hungaricam sine ampliori dilatione mittere debet.

[8.] In casu autem quo ad villas certas arcis venire tuto provisor non posset, curet convocandos iudices et juratos talium locorum, atque ab eis praescripta omnia sub iuramento interrogare, inquirere, et cognoscere ut instar aliarum describi simul possint eorum nomina, numerus domorum.

[9.] Census ordinarii, munera et labores consueti ac omnia in unum corpus descripta, sicuti praemissum est ad cameram nostram Hungaricam mitti possint.

[10.] Quodsi aliqua prata sunt, quae colonorum opera pro nobis defalcari consueverunt, item praedia deserta unde aliquid emolumenti obvenire consuevit, ea quoque describi volumus.

[11.] Est etiam magna parte regni nostri Hungariae consuetudo, ut sessionum in serie domorum positarum, desertarum, tamen terras et prata colant incolae, et notabiles proventus eo nomine dominis pendant, si quid huiusmodi esse videbitur, idquoque provisor noster annotare curabit.

[12.] Describenda etiam sunt thelonea aut vada, et in quibus locis, quisve modus exactionis in eis servetur, et verisimiliter ad quantam summam singula per annum si extendant.

[13.] Molendina similiter et eorum fructus.

[14.] Piscinae, aut piscationum loca quot? Qui proventus? Quidve emolumenti inde? Vel in pecunia? Vel piscibus quotannis percipiatur.

[15.] Quis modus proventuum exigendorum de apibus, aut melle, et quanta inde per annum utilitas.

[16.] De utilitate item silvarum glandiferarum, qualis ea et quanta per annum?

[17.] Similiter de ferinis, aut venationibus.

[18.] Quales item vinorum proventus? Ex quibus locis et quanti?

[19.] Haec inque et siqua sunt alia quae impraesentiarum hic specificata non essent, et tamen ad corpus proventuum dictae arcis nostrae Themesinsis de jure pertinerent, per eundem provisorum ordine debito et expresse describi, atque descripta ad cameram nostram praedictam mitti volumus.

[20.] Sciat autem specialem nostram voluntatem hanc esse ut cuique sua libertas

ex veteri consuetudine, et temporibus divorum regum Hungariae praecessorum nostrorum observata, nunquo salva maneat et inconcussa. Iccirco (sic!) cives dictae civitatis nostrae nominatim servandi sunt in suis iuribus et libertatibus, neque contra eos ad aliqua onera inusitata et intolerabilia per provisorum cogantur, nisi forte publica necessitas, et ratio salutis illorum compelleret, comitem nostrum eorum opera in rebus ad omnium salutem conservandam uti.

[21.] Imprimis autem salvam esse volumus iudicibus singulorum locorum consuetam jurisdictionem (sic!) in cognitione causarum inter cives aut colonos suscitandarum ita, ut primum coram eis controversiae cognosci debeant, et si quis litigantium per appellationem provocare volverit, ad provisorum nostrum, quatenus hoc ei de veteri consuetudine congruere videbitur, id libere fieri liceat, et extra hoc causas inter colonum et colonum provisor ad se trahere non debeat. In illas vero causas, quae ad comitem nostrum de more veteri spectantur, provisor ipse nullo modo se intromittere debeat.

[22.] Nihilominus quatenus ex recepta iam olim consuetudine cives ipsi soliti fuerunt audire provisorum, eique in licitis et de iure consuetis obtemperare, ita et modo volumus eos provisorum nostro dicto audientes esse.

[23.] Debebit provisor noster singulari studio huc incumbere cum consilio comitis nostri, ut intra arcem construat atque erigat domos necessarias, ad conservationem omnis generis victualium, et dare operam ut tantum comitatus ordinetur, reponaturque quantum usus unius anni poscere videatur ad necessitatem conservationis arcis, neque attingat victualia huiusmodi conservanda, nisi quatenus causa vitandae corruptionis certa pars in usum praebeatur, quod ita fieri iubemus, ut subito res recentes in talium locum reponantur, et sic successive vetera novis permutentur servata ea moderatione ut comitatus ad usum anni semper integer intra arcem maneat, nihilominus tamen suppeditentur reliqua victualia, quae usus quotidianus arcis requirit.

[24.] Instituatur etiam quatenus et quomodo id comiti nostro consultum et necessarium videbitur, domus et tecta necessaria intra arcem, in quibus bombardae, globi, pulveres et alia munitionum genera servantur, defendanturque ab omni iniuria aeris et humiditate corrumpere, quae omnia ut praemissum est in potestate comitis nostri posita esse volumus.

[25.] Quodsi quae tormenta seu bombardae sedes et paramenta sua vel non habent, vel reformatione rotarum ac pontium⁴² sedium indigent, curabit provisor ad requisitionem comitis nostri iuxta eiusdem informationem et praescriptum,

42 Utólagos betoldás.

ut reficiantur omnia, atque ita in promptu et ad manum singula habeantur, ut ad omnem occurrentem occasionem parata, usibusque apta esse possint. Et ad huiusmodi ministeria necessaria debebit idem intertenere bombardarios, fabros lignarios, et ferrarios, quorum solutionem et victum necessarium provisor ipse curare debebit.

[26.] Etsi non dubitemus comitem nostrum abunde nos informaturum de necessaria reparatione moeniorum⁴³ antemuralium turrium, et fortalitorum arcis, debebit tamen provisor quoque noster de his ad nos scribere, et in reparatione, quae ei per comitem nostrum iniungetur imprimis id aggredi et perficere, quod omnium maxime necessarium fuerit, et quod non nisi periculose negligi videbitur, id quod comitem ipsum quoque iussurum confidimus.

[27.] Volumus etiam, ut provisor noster instituat agriculturam, ad quam famulis et iumentis pro more eius regionis opus est. Erigi etiam allodium, et ali diversa ac necessaria animalia, unde reliqui proventus nostri augeantur iuveturque usus necessarius arcis. Debebit tamen provisor frequenter suis oculis videre, quid fiat circa agriculturam et allodium, et non solum famulis ea committere.

[28.] Et licet ad obeundam curam administrationis proventuum, aedificationes, erogationesque, ac reliqua, quae sui sunt, carere provisor ipse non possit, vicegerentis, et certorum famulorum ministerio, cavere tamen debet, ut nec pro se, nec pro arce ullos habeat inutiles aut superfluos, minusque necessarios, et signanter hoc caveri per eum volumus, ne quis eorum equitum vel peditum, qui ad eum, aut familiam arcis pertinent, operam suam locet illis, qui stipendio nostro aluntur et certis temporibus lustrationum magistro se recensendos exhibere debent. Quodsi intelligat aliquos ex sua, aut arcis familia in huiusmodi fraude cuiquam inservivisse in tales gravissime animadvertat, et a servitio suo atque arcis excludat.

[29.] Advertat etiam diligenter, an peditum eorum, et etiam equitum, qui nostro stipendio istic intertenebuntur, integer sit numerus et continuus. Etsi cognoverit eos non continuos, nec esse praesentes, aut integro numero, sed tempore saltem lustrationis praetio conduci, hos tales diligenter notare, atque lustrationum nostrarum magistro semper significare teneatur nec ullius favorem pluris faciat, quae mandata nostra, et fidelitatem suam.

[30.] Quemadmodum autem inutiles et non necessarios, ut praemissum est, ali et conservari nolumus, ita iustum et aequum videtur, ut famulis et servitoribus arcis necessaria sua solutio et victus, prout conventio exigit, non desit, ut maiore fide, et diligentia servire possint.

[31.] Significare idem debebit cum certa et clara descriptione, quae fuerint bona

43 Moenium-ról javítva.

vel arces, quas Petrus Pethrwÿth tamque ad istam arcem nostram Themesiensem spectantem possedit, an aliquid illo discedente sit per quempiam fidelium nostrorum octupatum (sic!)? Aut usurpatum, qui et quanti creduntur esse talium bonorum proventus, quibus item modis corpus proventuum dictae arcis possint reduci.

[32.] Hoc etiam curari per eum diligenter volumus, ut quodcumque et quociescunq̄ intelliget bona aliqua per decessum aliquorum ad cameram nostram Hungaricam, nostramque collationem bono jure devolvi. De huiusmodi bonis nos semper tempestive admoneat, deque bonorum huiusmodi quantitate ac valore edoceat, ut statuere liceat an possint pro temporis ratione applicari iamdictae arcis nostrae, vel aliter sit de eis statuendum.

[33.] Neque negligat proventus nostros consuetos, exigere et administrare de possessionibus illis, in quas tempore officii praedicti Petrowÿth, Rasciani coloni habitantes, consederunt, etsi aliquos ex eis rebelles aut inobedientes cognoverit, in tales puniendos si necessere sit, opem comitis nostri imploret, et etiam per saevitatem (sic!) ea quae debentur, exigat.

[34.] Quodsi aliquarum possessionum incolas Rascianos desertis sedibus ad Thurcas migrasse constabit, talium victualia universa, sive in domibus, sive in foveis subterraneis recondita, provisor ipse inquirere, et auferenda, in arcemque nostram pro maiestate nostra importanda curare debebit.

[35.] Cives autem et colonos universos volumus humaniter et benigne tractari, atque ad ea quae per eos praestanda sunt, bonis et humanitate plenis verbis induci, quos alioqui, quae in salutem et conservationem sui poterunt, facturos non dubitamus, ideo nec cogendos ad intolerabilia et insolita, ad ordinarios etiam labores nollemus eos cogi tempore messis aut sementis, quatenus id temporis ratio paciatur.

[36.] Quia vero credibile est eam arcem nostram non parva quantitate frugum et annonae indigere, debbit provisor noster subducta ratione diligenter pervestigare, quanta summa tritici, siliginis, ordei, ac vini, et caeterarum rerum in dies singulos opus est ad quotidianum usum familiae arcis et laboratorum. Et e diverso respectu quantitatis perceptorum per hos annos praeteritos, quantum existimet hoc anno ordinarie proventurum in praedictis victualibus, ut ex his simul collatis pateat, an expectatio reddituum praesentis anni respondeat necessitati usus arcis, vel autem aliunde sit prospiciendum, quodsi ita necessitas poscere videatur, graciosae per nos curabitur. Ut aliqua pars decimarum episcopatus Chanadiensis eo concedatur aut ematur, quodsi fiet debbit provisor super his, quae in manus assignabuntur, officialibus aut curatoribus illis dare litteras recognitionis. Districtus autem et loca huiusmodi sibi concessa vel attributa, provisor ipse nequaquam pecunia aliis vendat, sed per suos administrare, percipereque debet, ut scilicet rerum ad victum perti-

nentium copia fiat magna, de quibus etiam cum comite nostro consultare poterit.

[37.] Si tanta fuerit copia vini proventuum, ut aliqua pars in locis consuetis educillari possit, non negligere provisor debet, sed et ex vino et medone atque aliis rebus utilitatem nostram querere et augmentare studeat, sicuti etiam alioqui videatur aequum esse, ut accurrentium hominum necessitati, consulatur, et ad hoc in casu, quo lanii hominum necessitate non possent aut nollent respondere etiam pecora mactanda, et carnes, caeteraque usus necessaria vendenda curare debebit, adhibita cautela bona, ne contra libertatem subditorum nostrorum, quae hucusque firma fuisset, aliquid fiat, sed in casu negligentiae aliorum aut necessitatis. Expresse autem prohibemus, ne coloni, aut cives graventur educillatione vini, ne scilicet ea, quae usui hominum non competerent, propter corruptionem educillentur, neve etiam bonorum vinorum pretia iusto amplius statuatur, et imprimis violentam illam in domos singulas distributionem prohibemus.

[38.] Habeat autem fidos ac diligentes famulos, quorum opera rite, et cum bono ordine res dispensentur, quique omnem dilapidationem caveant, et diligenter ac crebro videant, et curent eas res, quae diucius servandae sunt, ne iniuria aut negligentia corrumpantur, ac pessimum eant. Atque carnes, et id genus alia, quae libram poscunt, per libras semper dispensentur, vina per suas mensuras, et reliqua similiter, ut perceptio huiusmodi rerum, in rationes referri, atque tempore dandae rationis dispensationi correspondere sine omni defectu possit.

[39.] Providendum eitam est, ut per curatorem vinorum disponatur aceti copia, quanto maior fieri possit. Et omnino res ad usum necessariae ita curentur, ut quae opera et ministerio famulorum arcis aut provisoris fieri possunt, ea pecunia emi non debeant.

[40.] Ordiniet autem pro vectura rerum omnium arcis necessariarum currus, equos aut iumenta, pro eius loci consuetudine, ne cum gravamine insolito subditorum arcis singula fiant.

[41.] Servabit idem provisor diligentem ac sobriam moderationem in hospitibus, praesertim, si qui honoratiores supervenerint, tractandis, ne profusus sit nimium aut expositus omnium votis, et petitionibus, et ita se gerat, ut liberalitas sua nobis non damnosa videatur.

[42.] Sicuti autem de his, quae in hospites casu venientes necessario erogantur, ita etiam de illis, quae laboratoribus in pane, vino, vel aliis rebus dabuntur, seorsum et distincte rationem servari volumus, ut alia sit ordinaria ratio arcis et familiae, et alia huiusmodi accidentium .

[43.] Porro cum pro veteri consuetudine debeant esse istae in Themesswar, item in civitate Karansebes tricesimatores vectigalium nostrorum exactores, quos primo quo tempore designare ac nominare decrevimus, habebunt iidem commissionem

nostram, ut quicquid ultra eorum salarium percipient, id omne manibus provisoris nostri Themessiensis assignent. Itaque debbit idem super pecunia ab illis percepta dare quietantiam, quam tempore dandae rationis, ad cameram nostram Hungaricam praesentare tenebuntur.

[44.] Quotiescunque autem praedicti tricesimatores nostri, rationes suas, vel earum extractum iuxta instructionem illis dandam, manibus dicti provisoris assignaverint, idem eas per primam et bonam securamque occasionem, ad praedictam cameram nostram dirigendas curabit.

[45.] Idem provisor quicquid pecuniarum ex redditibus nostris vel aliunde ultra necessarium sumptum, quem usus et labores arcis requirunt, habebit, tenebitur id totum eo dare et administrare, quo per nos aut cameram nostram Hungaricam dare videbitur, accepta semper quietantia, seu recognitione necessaria, quam tempore dandae rationis exhibeat.

[46.] Quodsi in ipsa administratione proventuum nostrorum a quopiam molestiam aut notabile impedimentum provisor ipse sentiret, imprimis requirat comitem nostrum, cuiusque impleret defensionem, deinde si necesse fuerit, camerae nostrae Hungaricae per literas significare debbit, ut de adhibendo remedio prospicere possimus, per Cameram admoniti.

[47.] Casu vero si ita res postulare videretur, ut necesse esset provisorio ipsi circa proventuum administrationem, contrascribam aliquem adiungere, sicuti in omnibus regnis et provinciis nostris fieri solet, tenebitur provisor cum, quem ad hoc delegerimus, contrascribam admittere, et acceptare ad mutuam intelligentiam totius administrationis suae.

[48.] Tenebit idem provisor rationes seu regista bono ordine et sine errore conscripta super omnium et singulorum proventuum nostrorum perceptione, et dispensatione, quas aut quovis semestri tempore, aut anno completo, ubi per nos, aut cameram nostram Hungaricam requisitus fuerit, per se, vel homines suos praesentare debbit, unacum quietantiis eorum quibus vel pecuniam numeravit, vel res alias in specie ex nostra commissione assignaverit.

[49.] Generaliter autem, quicquid provisor noster tam circa praemissa quam alia etiam quae hic expressa non sunt, commodum et utilitatem nostram spectantia, promovenda damnaque et incommoda vitanda facere poterit, id omni fide studio, et diligentia praestare et exequi studeat quod ipsum pro fidelitate sua, quam etiam iuramento praestito promisit, factarum clementer confidimus.

[50.] Et ut ea, quae ad hanc proventuum nostrorum administrationem perceptionem et erogationem pertinent, commodius et maiori sufficientia exercere possit, concedimus ei ordinem infrascriptum.